

הרב בצלאל דבליצקי

בני ברק

אוצר החכמה

אודות רבי מנשה מאיליא

אוצר החכמה

למנחילי דת ישורון תורה מפוארה בכלי מפואר - שאו ברכה מאת ה'!

אוצר החכמה

בהורמנתיה יורשה נא להוסיף ולהעיר מעט על כמה מן הדברים שנדפסו במאמרו של הרב אברהם קוסמן שליט"א אודות הג"ר מנשה מאיליא זללה"ה, (ישורון ה' עמ' קצא' – רד')

(א) הכותב הנכבד כ' (אודות הג"ר מנשה): הוא לא גמנע מלהסביר בדרך שונה מהראשונים ואף שונה מפ' הגמ' על המשנה, דעות אלו נתגבשו ביתר שאת בלימודיו אצל הגר"א ז"ל ע"כ ור"ל דאף הגר"א ז"ל דרכו (או שיטתו) שאפשר לפרש משנה נגד פ' הגמ'.

אך יעוין בתשרי קול מבשר (ח"ב, קו' שמחת יו"ט אות ה', ובסוף הקו' שם בשם "תשובה להשגה") שסתר שם בטו"ט ברוב גאונות ובקיאות את ההנחה "המקובלת" כאילו פ' הגר"א באיזה מקום את המשנה שלא כפ' הגמ' (וביאר דברי הגר"א בשנו"א פ"ד מ"א דברכות וכו') ועי"ש עוד דהאריך בנידון זה בדעת שאר רבותינו גדולי האחרונים. וראה עוד במקור ברוך (ח"ג פכ"ד) ע"ד הפ' הידוע בריש ב"מ המפז' בשם ר"מ מאיליא (והובא בתפא"י על מקומו שם) שהביא שם דברי אביו הגאון ערוך השולחן, וכה דבריו שם (של הערוה"ש)... הנה אף לא אחד מן החכמים שבדורו שם ליבו על פ' זה של ר' מנשה. לחשוב אותו לדבר שראוי להתחשב בו, וכו' ולבד כל זה ידוע כי משיטתו של ר' מנשה בתלמוד לא היתה בכלל רוח חכמים שבזמנו נוחה ע"כ נואם כי בעלמא אין לקבל שמועתיו של בעל המק"ב כתורה מסיני, מ"מ בדבר זה שהביא דברי אביו כנגד דברי עצמו שם (על פ' פירושים חדשים), נר' דיש לסמוך. והציטוט שציין הרא"ק מס' בינת מקרא, אין בו עדין כדי לקבוע מסמרות בדברים מחודשים שכאלו. ונר' דאילו היה בזמן ממש שכן היא שיטתו של הגר"א היינו מוצאים ע"כ בעוד מקורות, מחמת שודאי הוא דבר חדש וז"פ.

ובכלל ידוע הדבר כי הגאון ר' מנשה זללה"ה היה בהלך מחשבותיו ודעותיו מקורי מאוד, וזאת מבלי למעט ח"ו מגודל רום ערכו. ומן קריאת המאמר הנ"ל, נוצר רושם כי כל הגיגיו וילדי רוחו חותם ביהמ"ד דהגר"א טבוע עליהם, ולא היא, (וכמפורסם). דומה כי ניגוד זה בא לידי ביטוי עז בענין ביאורי הגר"א (שו"ע יור"ד סי' קעט' ס"ק יג', ושם סי' רמו ס"ק יח') שכ' הגר"א שם ע"ד הפילוסופיא הארורה וכו' אבל כבר הכו אותו על קדקדו וכו' אבל כבר הכו אותו על קדקדו וכו' ומש"כ אבל לא הוא ולא הר"מ וכו'. יעו"ש. וע"ז הובא בס' קריה נאמנה (ווילנא תרכ', עמ' 152) מכתב של ר'

צ"ה קצנלבוגין¹ ז"ל שכו' בזה"ל: ומעיד אני עלי שמים וארץ שכנים דברי... שמעתי מפי הרב הגאון מוהר"ר מנשה איליער זללה"ה שמש"כ הגר"א בהל' כישוף (וכו') על הר"מ וכמו"כ מש"כ בהלכות כיבוד רבו (וכו') שאינם דברי הגר"א ומעולם לא יצאו מעטו ומפיו הק' דברים כאלה ואיש אחד הציג כ"ז בביאור הגר"א בשעת ההדפסה (!) וכו' ע"כ, וכלומר דהגאון ר' מנשה לא האמין בנפשו שיתכן שיצאו דברים כאלו מפי הגר"א. ועתה ראה מש"כ בעליות אליהו (במהדורות ים תשמט', עמ' מד) שם הובא מכתב הגאון ר' שמואל לוריא [אשר הוציא לאור הדפוס מספרי הגר"א זצוק"ל ובכל כ"י קדשו נאמן הוא ל' המו"ל שם] וז"ל שם: מצאתי חובה לנפשי (וכו') להודיע בשער בת רבים כי מ"ש בביאור הגר"א (הנ"ל) וכו' הן הדברים שזכינו לראות בגוף כ"ק של הגר"א ז"ל, (וכו') ומצאנו וראינו כי הוא כתוב שמה אות באות כמו שהוא נדפס בביאור הגר"א לפנינו (וכו') ע"כ ודי בזה, (אף שיש עוד להאריך).

(ב) עוד שם: כאשר הגיע הר"מ לגמ' מגילה (לב). האוחז ס"ת ערום נקבר ערום פירשה כפשוטו ע"כ. הנה האי כפשוטו ר"ל דהאוחז ערום ולא הס"ת, וכמו מפריש תרומה ערום.

וראו להעיר לדברי הגאון האדיר רז"ו ליטער בתשו' ציון לנפש חיה (סי' לה') שהאיר עינינו שכבר קדמוהו בפ"י זה בתשו' מהרי"ט (ח"א סי' קל"ו) שהביא שם מי שפרש כן בלשון הר"מ, וכן בתשו' מים רבים (מילודולה) (יור"ד סי' נג').

1 הוא ניהו מו"ל הס' נתיבות עולם, ס' בריאת דל"ב מידות מר' יוסי הגלילי (ווילנא תקפ"ב) עם הגהות הרש"ש ז"ל (ומציין כמה פעמים בהגהותיו, עיין מש"כ בנ"ע).

(ד) בסקירתו של הכותב הנכבד הנ"ל על חיבוריו של רבי מנשה זללה"ה, מציין שם לאמר: "ספר סמא דחיי (ווילנא תקפג)" "ספר זה אבד".

והנה במאסף התקופה (ספר שני, ניסן-סיוון תרעח) נתפרסם מאמר מקיף לתולדותיו של ר' מנשה (המאמר הלז אין בו מן החדוש כמעט, ורובו ככולו הינו אוסף מן הדברים היותר קלוקלים שנדפסו בס' "בן פורת") אומנם נגד עיני כותב המאמר עמד הס' הנ"ל ושם מצטט ממנו שני קטעים שלדאבונינו ניתן לכנותם השתא בשם "שרידים מספר סמא דחיי".

אוצר החכמה

הקטע הראשון הינו מן ההקדמה, אשר שם ישפוך אור על צורת ואופי ס' אבוד זה, הציטוט השני הינו מגוף הס' עצמו, אך לצערינו הועתק שם רק תמיהותיו ותהיותיו של ר' מנשה מבלי סופם אשר שם כ' פתרון הדברים, וחבל.

זכה דברי ר' מנשה בהקדמתו לספרו (עמ' 285 שם)

...וריעלה לכמה עשירות ניירות, אבל אדפיסם נייר נייר לבדו, מב' פנים, הפן האחד מובן לכל שהוא כולל המוכר והקונה, להמוכר — מפני הוצאות הדפוס, ואולי לא יקפצו עלוהי זבינא. ולהקונה ג"כ קשה להוציא כמה זהובים בפעם אחת, והפן הב', הוא ג"כ עיקר גדול, מפני שעל הרוב כשקונים איזה ספר, מניחין אותו בקרן חשיכה ואינם משגיחים בו כלל, מפני הטורח, אבל נייר אחד יהיה קל וחביב אצל המעיין, וביותר שאקוה שיהיו הדברים ערבים שיתענג עליהם הקורא, ויחזור על הדברים כמה פעמים, ויהיו עיניו וליבו תלויות להשיג הנייר שלאחריו, וכשישיגנו יהיו אצלו כמים קרים על נפש עייפה, וכשיומכרו הראשונות, אזי תיכף בשבוע שלאחריו ישיג השניים, ודעתי שלא להדפיס רק נייר אחד בכל שבוע בכדי שייצא הדבר יותר מתקן בע"ה.

הקטע השני הינו דף 15 מן הספר (כמצוין שם) [התקופה שם עמ' 253]

עניני מעודי להתפלא על כל דבר חדש, ולא להמשיך כסומא בארובה אחרי דבר מי שקדמני, וכד הוינא טליא, הוה אמינא כמה חידושים מדעתו, מה שהיה לפלא אצל לומדים מופלגים, וכן היה דרכי להתבונן בכל דבר, והייתי משתומם ומתפלא והיה ליכי דואג בקרבי על חיי העוה"ז הכלה והעובר, ומה יהיה אחריתי ולא היה שווה לי תענוגי הזמן, והוקשה בעיני, על ענין והנהגת העולם, מה שדעת כל אחד נוחה בשלו: עשיר בעושרו, חכם בחכמתו, וגבור בגבורתו וביותר, מה שכל אחד מעמיד על דעתו, ונהנה מאוד כשמנצח את חבירו ושמוח בזה, ואיך סמויות עיניהם, כשאר בעלי חיים בלתי מדברים שאינם מכירים רק לשעתם, וכשמפטמים אותם לשחיטה שמחים הם בזה לשעתם.

ובהתבונני ע"ז עמדתי מרעיד על מה עשה ה' ככה בארץ לגרוע כח האדם, שרובם ככולם חסירים צרכיהם, רעבים וצמאים אין כסות בקרה, ונפשם עליהם תתעטף, ואם אבות חטאו בנים מה חטאו שאינם משיגים לחם לפי הטף ומה נשתנו אלה מאלה מדוע איזה מחורי ארץ חיים חיי עונג ומותרות, ומאן דאת

יהיב את משפּע, ומאן דאתי מחי את מדקדק, וכאמת כשמתבוננים קצת אף העשירים חיהם תלויים להם מנגד בעולם התמורות הזה, ואינם בטוחים מתלאות ופחדים וחליים ונזקים, ח"ו. ועל ידי זה באתי להתבונן בתכלית כונת הבריאה שמבואר בספרים שהיתה כונתו להטיב לברואיו וכי מה טובה היא זו? הלא מקודם לא היו חסירים דבר² והיתי נכון בזה ובכל עתותי הפנאי שלי, עברו על ראשי אלו המחשבות ולא הניחוני מזה, עד שמצאתי לפי דעתי דרך סלולה על פי דרך השכל והתורה.

כאמור לא זכינו (ואולי נזכה?) להמשך דבריו של ר' מנשה שבודאי היו דברים נפלאים ומושכלים כדרכו, בשאר ספריו, וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

ואוסיף עוד כמה הערות בענינים אחרים שבספר.

בשער ס' פשר דבר כ': קודם ההדפסה היו דברי עם הרב המופלג התריף כמו"ה חיים כהן מטשעכנאוויטש.

וע"ז הוגה שם דלא נתברר מי הוא.

וחבל שהושמט מארץ "החיים" והורד "חיים" שאולה,

הלא תולדותיו נדפסו במקבץ לקורות חכמי ווילנא "קריה נאמנה" (ווילנא תר"כ, עמ' 289): הרב הגאון מוהר"ר חיים בהרב מו"ה פריץ הכהן (אביו הרב היה תלמיד הגאון המפורסם מוהר"ר יהונתן אב"ד אה"ו והוא סמכו בחברות ומורנות. ובנו מוהר"ח) נודע בוילנא בשם ר' חיים טשעכנאוויטש נשא אשה בוילנא ודר פה ימים רבים והתפרנס ממסחר בהביאו סחורה ממרחק מאמסטרדם ומהאמבורג, עד אשר נתקבל לאב"ד בפניסק, משם נסע לארץ ישראל ונתישב בצפת ושם קנה לו בית וחצר ועשה לו בית המדרש, ושם עלה השמימה יום כח' טבת תקצ"א, וכבוד גדול עשו לו שם כל גדולי החכמים להספידו ולבכותו כהלכה, כמו שהודיע מזה הרב הגאון מוהר"ר ישראל בעל פאת השולחן, לבנו של הגאון מוהר"ח (הוא הנגיד המפורסם וכו') הנכבד מוהר"ר פרץ האמבורג ע"ה) במכתבו מיום ב' שבט ואומר עליו "אל הלקח ארון אלוקים השמימה הוא אחי וראשי מר אביו הרב הגאון הצדיק המפורסם כבוד הש"ת מוהר"ר חיים הכהן זצ"ל"ה...

2 ובכדי שלא נכנס לכלל תרעומת רבינו הראב"ד "שאיין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו והוא החל בשאלות וקושיות, והניח הדבר בקושיא וכו' (משנ"ת הל' תשובה פ"ה ה"ה בהשגה), נציין להדברים הידועים והמפורסמים, וכפי שהובאו בדברי רבינו הרמח"ל (דעת תבונות סי' י"ח "אמר השכל" עמ' ד"ה' מהדורת ב"ב תשנח).

וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש לברוא נבראים כדי שיוכל להיטיב להם (וכו') ואמנם כדי שתהיה ההטבה הטבה שלימה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה, מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב כמי שמקבל צדקה מאחר ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה פ"א ה"ג) מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה עכ"ל. וראה שם בהערות של הגר"ח פרידלנדר זללה"ה שציין לדברים דומים שנאמרו מפי המגיד, בס' מגיד מישרים (פרשת בראשית ד"ה אור ליום ג' יד' לטבת).

ומפליג מקדושת הסתלקותו ע"כ. וראוי עוד להוסיף ששמו נזכר בתשו' מוהר"ח ואליזר זללה"ה שבס' חוט המשולש סוף סי' ו', "מידי עברי דרך ווילנא מסר לידי הרב מוהר"ח טשיכנויעצר" (וכן בריש סי' ט' יעו"ש).

(ה) בהקשר לאסופת דברי מורנו רבי אברהם בהגר"א, ראוי לציין כי הרב מתתיהו שטראשון (בס' מבחר כתבים לרמ"ש י-ם תשכט' עמ' רנא') כ' כי לדעתו ההערות שנדפסו על ס' צל העולם (לר' מתתיהו דלאקרוט) במהדורת וילנא תקסב', הינם מעש"י של רבי אברהם, ועדין טעון בדיקה.

(ו) בכרך הנ"ל עמוד תשצ"ז נדפסה הערת הרב דוד סץ דתמה שם היאך קאמר באדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא והא אין מלך בלא עם, עכ"ד. והנה לא על הגר"א תסוב תלונתו כי מאמר דאין מלך בלא עם מקורו קדום כבר בפרקי דרבי אליעזר פ"ג (בשינוי לשון, ובלשון זה בכד המקח (ר"ה ע' ע"א)). ולגוף התמיהה יפה כ' בס' ברוך שאמר (להר"ב אפשטין, עמ' טו') וז"ל (אחר שמביא התמיהה הנ"ל) בעל הפיוט הזה בעצמו מסביר זה כי באומרו אדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא, הוא מוסיף "לעת נעשה בחפצו כל אזי מלך שמו נקרא" וכונתו לומר כי בעת ההיא (בלא כל יציר נברא) נתרכזה המלוכה בזה שבחפצו נעשה כל בריאת השמים והארץ וכל אשר בהם וגם אל תוצאה זו מקביל שם מלוכה (יעו"ש).

(ז) ואסיים במרגינתא טבא דלית לה טימא שהראני אאמו"ר שיחי' בפי' הר"ח לברכות (הנספח לאוצה"ג, ברכות כו' עמ' 13) וז"ל שם נתברר שהיה נשחט תמיד ש"ש קודם הנץ החמה והיה מעת זריחת השמש עד סוף ד' שעות כשר להקריבו שהם ד' שעות ועוד משעת שחיתתו עד זמן הקרבתו (וכו') והתפילה כנגד תמידין (וכו') עכ"ל הנה מפורש יוצא מדבריו ולכה"פ גבי זמן תפילה (ובפשטות אין לחלק גבי קר"ש) דד' שעות הינו מהנה"ח ולא מעלה"ש וזהו כשיטת הגר"א ולפלא שער עתה לא נמצא שעמדו בזה.

הרב יוסף חיים לייזרזון

בני ברק

הערות וידיעות נכבדות לישורון ד'

(א) בעמוד קלח במבוא לכתבי ר"א בהגר"א וכן' בעמ' רע"ח במבוא לכתבי רי"ב אחי הגר"א נזכר חיבור בשם "מיני תרגימא" המיוחס לרי"ב או לר"א שספון בכת"י שכלל גם ביאורים למדות ומשקלות התלמוד — יש להעיר שגרגר אחד מכת"י זה על המדות והמשקלות נדפס בב"ע "כנסת ישראל" וורשא תרמ"ו (תחת השם "אורות מאופל") שנמסר להם ע"י החוקר ד"ר אברהם ברלינער שהכת"י נמצא באוצר ספירו, (כן פורסם שם לראשונה "דקדוק ופי' מהגר"א" עה"ת — פי' זה שם ונדפס לאחרונה בסדרת ספרי